

KRYSTYNA ROMANISZYN
Kraków

**„SAKSY” I ODRACZANA KONSUMPCJA
– PROPOZYCJA NOWEGO PODEJŚCIA
W BADANIACH NAD MIGRACJĄ ZAROBKOWĄ***

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie nowej perspektywy teoretycznej, którą – moim zdaniem – należy rozwinąć i zastosować w badaniach poświęconych współczesnym migracjom zarobkowym. Nowe podejście badawcze inspirują powstające na gruncie socjologii i antropologii teorie konsumpcji. Zastosowane do badań nad migracjami zarobkowymi teorie te odsłaniają nowy wymiar zjawiska. Omawiana perspektywa teoretyczna może, i powinna, stanowić uzupełnienie tradycyjnych podejść badawczych przyjmowanych do opisu i wyjaśnienia współczesnych migracji zarobkowych. Materiałem ilustracyjnym, na przykładzie którego prezentuję tradycyjne podejścia badawcze oraz proponowane ujęcie, jest przypadek polskiej migracji zarobkowej do Grecji. Kolejno przedstawiam więc tradycyjne teorie powstałe dla wyjaśnienia migracji zarobkowych oraz ich przydatność do interpretacji wskazanego przypadku. Następnie po zarysowaniu głównych założeń teorii konsumpcji staram się, na tym samym przykładzie, dowieść przydatności podejścia teoretycznego inspirowanego przez wskazane teorie konsumpcji w badaniach nad migracjami zarobkowymi.

---

* Artykuł ten jest polską, skróconą wersją mojego referatu pt. „Present, Hard Labour – Postponed Consumption: The Case of the Polish Undocumented in Greece”, przedstawionego na konferencji EASA w Barcelonie w lipcu 1996 r.

I. MIGRACJA ZAROBKOWA Z POLSKI DO GRECJI W PERSPEKTYWIE TRADYCYJNYCH PODEJŚĆ TEORETYCZNYCH

Zakładam, iż złożoność zjawiska migracji zarobkowych wymaga wieloaspektowej interpretacji, która nie jest możliwa przy zastosowaniu tylko jednego podejścia teoretycznego. Stosowanie komplementarnych podejść teoretycznych jest koniecznością dyktowaną zarówno przez jednostronność każdej, pojedynczej teorii, jak i przez złożoność samej badanej rzeczywistości. Niemiejsze założenie skłania do stosowania w wyjaśnianiu danego przypadku migracji szeregu podejść teoretycznych odsłaniających kolejne wymiary (aspekty) zjawiska. Tradycyjnymi i *de facto* komplementarnymi ujęciami w badaniach migracji są dwa podejścia teoretyczne – jedno kładą nacisk na jednostkowy wymiar zjawiska, drugie wskazują na jego wymiar strukturalny. Wśród pierwszych powszechnie znany jest model wypychania-przyciągania, a także zyskujące obecnie popularność ujęcia sieciowe (*migrant networks*) stanowiące pomost pomiędzy perspektywą jednostkową i strukturalną w badaniach nad migracjami. Tę ostatnią reprezentują teorie systemów migracyjnych.

Model przyciągania-wypychania uznawany jest za podejście funkcjonalne. Jak zauważają Portes i Borocz (1989 s. 612), wyjaśnia on zjawisko masowych migracji zarobkowych w odwołaniu do ekonomicznego prawa podaży i popytu. Model ten zakłada, iż zapotrzebowanie na pracę na zagranicznym rynku pracy zaspokajane jest przez robotników obcokrajowców, którzy nie mają pracy w kraju lub których nie satysfakcjonują krajowe oferty pracy. Zagraniczne migracje zarobkowe prezentowany model przedstawia ostatecznie jako efekt indywidualnych kalkulacji i indywidualnych decyzji, wskazując na jeden tylko aspekt zjawiska. Zastosowany do wyjaśnienia migracji zarobkowej Polaków do Grecji ukazuje ją jako rezultat poszukiwania lepszego i szybszego zarobku i odpowiedź na informacje o zapotrzebowaniu na, najczęściej, niewykwalifikowaną pracę na greckim rynku pracy, ściślej – na rynku pracy sektora nieformalnego greckiej gospodarki.

Popularna obecnie interpretacja zjawiska migracji w kategoriach „sieci” prezentuje fakt powstawania trwałych kontaktów oraz przepływów osób pomiędzy krajami – właśnie „sieci” – które stają się trzonem mikrostruktur podtrzymujących migracje, w tym również zarobkowe. Podejście sieciowe ukazuje nowy, ważny aspekt zjawiska migracji, to mianowicie, iż jest ona efektem nie tyle decyzji jednostkowych, na co wskazuje model wypychania-przyciągania, ile rodzinnych decyzji lub strategii działania przyjętej w obrębie gospodarstwa domowego. „Sieci” bowiem często budują kontakty i przepływy między krajami osób z tej samej rodziny (rodu) lub członków jednego

gospodarstwa domowego. „Sieci” stają się swoistymi kanałami rekrutacji do określonej z góry pracy. Jak się podkreśla, ich powstanie obniża koszty migracji i tym samym sprzyja migracjom zarobkowym i innym (Waldinger 1989, et al.). Za poprzedniczkę ujęć sieciowych można uznać koncepcję Younga (1979) „migracji łańcuchowej”, wedle której jest ona migracją do miejsca „z góry” ustalonego, w którym ma się już wcześniej zadziergnięte kontakty lub które zna się z relacji krewnych lub znajomych. „Migracja łańcuchowa” została uznana za żelazne prawo migracji nielegalnych oraz migracji wbrew silnym restrykcjom (Goering 1989 s. 798). Bez wątplenia nielegalna migracja zarobkowa z Polski do Grecji zaistniała, rozwinęła się i trwa dlatego, iż wykształciły się kanały informacji i rekrutacji (Romaniszyn 1994 s. 41), właśnie owe „sieci” w wielu przypadkach stanowione przez członków jednego gospodarstwa domowego lub rodziny. „Sieci” te pełnią funkcję kanałów rekrutacji do określonej z góry pracy i w efekcie sprzyjają „migracji łańcuchowej”, która oczywiście ma miejsce w omawianym wypadku.

Teorie systemów migracyjnych (Fawcett, Arnold 1987; Boyd 1989, et al.) wskazują na fakt istnienia regionów geograficznych powiązanych zarówno przez jednostkowe migracje, w teoriach tych chętniej nazywane „przepływami” (*flows*), jak i przez ekonomiczne oraz polityczne więzy łączące kraje i poszczególne obszary regionu. Teorie systemów migracyjnych wyjaśniają konkretne przypadki migracji, w tym zarobkowych, przez wskazanie zaistniałych uprzednio związków między danymi krajami. Jak piszą Portes i Borocz (1989 s. 608), warunkiem pojawienia się stałej i masowej migracji zarobkowej do danego kraju jest penetracja kraju słabszego i wysyłającego przez instytucje kraju silniejszego i przyjmującego. Casus migracji zarobkowej z Polski do Grecji wydaje się przeczyć wskazanej przez teorie systemów migracyjnych prawidłowości. Jak dowodziłam w innym miejscu (Romaniszyn 1994, 1996), nielegalna migracja zarobkowa z Polski do Grecji nie jest konsekwencją wcześniejszego legalnego naboru i zatrudnienia, nie pojawiła się też w wyniku uprzedniej penetracji Polski przez instytucje greckie, przeciwnie – pojawiła się po tym, jak emigracja polityczno-ekonomiczna ery solidarnościowej dokonała penetracji greckiego rynku pracy.

Wśród strukturalnych ujęć migracji lokują się również te, które wskazują na zależność pomiędzy pojawieniem się w danym regionie migracji zarobkowej a porozumieniami dwustronnymi dotyczącymi migracji w celach zarobkowych, inwestycjami zagranicznymi oraz degradacją lokalnej gospodarki, w szczególności rolnictwa (Boyd 1989). Masowa i nielegalna migracja zarobkowa Polaków do Grecji zaistniała mimo braku porozumień dwustronnych, lecz przynajmniej w pewnej mierze jest ona rezultatem początkowo kryzysu gos-

podarczego (do końca lat osiemdziesiątych), a następnie (po roku 1989) transformacji ustrojowej w Polsce. Większe inwestycje kapitałowe szczególnie we wschodnich, zaniedbanych również pod względem gospodarczym regionach kraju, z których kieruje się znaczny odsetek nielegalnych imigrantów do Grecji, mogłyby znacząco obniżyć liczebność tej migracji.

Perspektywą, która jeszcze inaczej ujmuje i wyjaśnia zjawisko współczesnych migracji, jest perspektywa systemu światowego. Z tego punktu widzenia współczesne migracje jawią się nie tylko i nie przede wszystkim jako rezultat istnienia dużego potencjału migracyjnego w krajach nie rozwiniętych gospodarczo, lecz jako efekt istniejących i – co szczególnie podkreślane – postrzeganych różnic w standardzie życia oraz niebywale rozwiniętych systemów komunikacji i transportu (Miller, Denmark 1993). Niewątpliwie istnienie taniego, dobrze rozwiniętego na terenie Polski systemu transportu do Grecji, w tym przede wszystkim do Aten (Romaniszyn 1994), jest czynnikiem nie-obojętnym dla utrzymywania się migracji zarobkowej Polaków do tego kraju.

Najnowsze wersje teorii systemu światowego mieszczące się w nurcie teorii postmodernistycznych zgodnie ujmują migracje jako aspekt znacznie szerszego zjawiska, jakim są masowe i dokonujące się w skali światowej przepływy towarów, pieniędzy, usług i informacji (Lash, Urry 1994; Appadurai 1986). Zjawisko masowych i zróżnicowanych w swej „treści” przepływów jest – zdaniem tych autorów – jednym z symptomów obecnej ery czy też etapu istnienia gospodarki rynkowej (kapitalizmu, jak się chętniej pisze), nazywanej różnymi imionami, w tym „post-fordyzmem” lub „kapitalizmem nie-zorganizowanym” (*dis-organised*). Cechą charakterystyczną współczesnych migracji jest wedle wskazanych teorii to, że kierują się one przede wszystkim do wielkich metropolii, tzw. globalnych miast (*global cities*), gdzie imigranci znajdują zatrudnienie przede wszystkim w usługach i w odradzających się małych zakładach rzemieślniczych. Jak podkreślają ci autorzy, czynnikiem wpływającym na zapotrzebowanie na pracę imigrantów jest znaczny wzrost możliwości i aspiracji konsumpcyjnych w społeczeństwie przyjmującym. Przedstawiona perspektywa odsłania kolejny aspekt zjawiska migracji zarobkowej Polaków do Grecji, której przypadek jednocześnie stanowi potwierdzenie teorii. Polacy migrujący „za pracą” do Grecji skupiają się w Atenach, które stopniowo stają się miastem globalnym, gdzie większość dostępnych dla nich miejsc pracy (pomocy domowej, robotnika małej firmy budowlanej) kreują możliwości i aspiracje konsumpcyjne wyłaniającej się w społeczeństwie greckim klasy średniej.

Jak widać, migracja zarobkowa z Polski do Grecji jest wypadkową wielu wskazanych czynników sprawczych zarówno mikro-, jak i makrostruktural-

nych, w czym upodabnia się do tego typu migracji rejestrowanych i wyjaśnianych przez wskazane teorie. Na poziomie mikro jest ona rezultatem jednostkowych wyborów oraz rodzinnych decyzji podejmowanych w odpowiedzi na obiektywne wypychające i przyciągające czynniki. Migracji tej sprzyja powstała sieć stałych kontaktów, często pomiędzy członkami jednej rodziny lub sąsiedztwa, powodujących „migrację łańcuchową”, która kieruje się przede wszystkim do ateńskiej metropolii. Makrostrukturalnymi czynnikami oddziałującymi na powstanie i utrzymywanie się migracji do Grecji są zmiany na polskim rynku pracy pochodne rozpoczętej transformacji ustrojowej, wielkość i lokalizacja inwestycji kapitałowych oraz rozwinięty system komunikacji i taniego (autokarowego) transportu pomiędzy Polską i Grecją. Tym, co wyróżnia omawiany przypadek migracji, jest fakt, iż nie jest ona efektem dwustronnych porozumień między obydwoma krajami i nie jest rezultatem penetracji kraju wysyłającego (Polski) przez instytucje kraju przyjmującego, lecz przeciwnie – jest efektem penetracji Grecji przez emigrację polityczno-ekonomiczną okresu solidarnościowego. W świetle podejść teoretycznych wykorzystanych do wyjaśnienia zjawiska migracji zarobkowej Polaków do Grecji widać, iż jest ono wieloaspektowe, zależne od czynników mikro- i makrostrukturalnych. I pod tym względem nie stanowi najpewniej wyjątku, dlatego wskazane łączenie perspektyw teoretycznych w wyjaśnianiu zjawiska wydaje się zabiegiem celowym i poznawczo płodnym. Dalszemu, pełniejszemu wyjaśnieniu fenomenu migracji zarobkowych może służyć jeszcze jedna niedoceniana dotąd perspektywa badawcza, którą otwierają teorie konsumpcji.

II. TEORIE KONSUMPCJI I ICH PRZYDATNOŚĆ DO WYJAŚNIANIA FENOMENU WSPÓŁCZESNYCH MIGRACJI ZAROBKOWYCH

Zgodnie z przyjętą tezą nową perspektywę teoretyczną wartą zastosowania w wyjaśnianiu zjawiska migracji zarobkowych inspirowaną teorię konsumpcji. Wskazują one na kilka aspektów konsumpcji, z których każdy godny jest uwagi jako potencjalna zmienna wyjaśniająca. W swoim podejściu Douglas i Isherwood (1979 s. 56) postrzegają konsumentów nie tylko jako pasywnych aktorów odpowiadających na bodźce płynące ze środowiska społecznego, w którym żyją i które wywiera wpływ zarówno na ich konsumpcję, jak i oszczędności, lecz także jako aktywnych i dokonujących w tej dziedzinie wolnych wyborów. Z drugiej jednak strony indywidualna konsumpcja podlega, jak obrazowo ujmują to autorzy, zasadzie „rozprzestrzeniania się zarazy”

(*spread-of-infection rule*), to znaczy jest stymulowana przez zachowania konsumpcyjne innych. Ludzie kupują to, co widzą u swoich sąsiadów. Indywidualna konsumpcja posiada społeczny aspekt dlatego, że stymuluje ją naśladowanie innych, jak również dlatego, że samo „konsumowanie” dóbr jest społeczną czynnością służącą nawiązaniu i podtrzymywaniu stosunków społecznych – dowodzi Mary Douglas w swoim studium poświęconym znaczeniu dóbr jako środka społecznej komunikacji (Douglas 1982). Ten sam punkt widzenia przyjmuje Appadurai (1986), dla którego konsumpcja jest czynnością racjonalną i społeczną, a nie prywatną i „bierną”, czyli jest ona – tak jak dla Douglas – środkiem społecznej komunikacji. Podobnie twierdzi Pierre Bourdieu (1992 s. 2), nazywając konsumpcję etapem w społecznym procesie komunikacji. Idąc dalej tym tropem, Appadurai (1986 s. 32) utrzymuje, iż konsumpcja podlega społecznej i kulturowej kontroli: „współcześni konsumenci są ofiarami przemian mody w takim samym stopniu, jak pierwotni konsumenci są ofiarami stabilności prawa samoograniczania [...] w naszym społeczeństwie wymogi konsumpcyjne narzucane jednostce określają zmienne kryteria «stosowności» (mody) [...] Jednak w obydwóch przypadkach wymogi te nie są po prostu artefaktami jednostkowych potrzeb i kaprysu, lecz są społecznie określone”. O przymusie konsumpcji jako charakterystycznej cesze współczesnych społeczeństw piszą także inni autorzy. Keat (1989) twierdzi wprost o braku wyboru poza wyborem konsumpcji, podobnie dla Marlyn Strathern (1990 s. 7) współczesny konsumeryzm sprawia, iż nie ma innego wyboru, jak nieustannie dokonywać wyborów (konsumpcyjnych).

Teorie konsumpcji dobra, szczególnie dobra luksusowe, definiują jako znaki, zapotrzebowania, na które dyktują rynek i moda (Appadurai 1986 s. 38). Kreśląc wizję współczesnej postmodernistycznej gospodarki, Lash i Urry (1994) nazywają ją gospodarką „wyrafinowanej konsumpcji”, w której towary przez nadawany im sens stają się znakami. Także wedle Millera współczesna kultura wytwarza dobra, które stają się symbolami zamożności i nowoczesności (Miller 1987 s. 189). W tym sensie symboliczne, dobra te są jednocześnie towarami, które można zakupić. Należy dodać, iż warunkiem transakcji jest posiadanie środków jej przeprowadzenia – czemu, między innymi, służy migracja zarobkowa. Znakowy charakter dóbr wytwarzanych przez współczesną kulturę, na który wskazują teorie konsumpcji, wyjawia celowość współczesnych migracji zarobkowych. Podejmowane są one nie tyle z braku środków do przeżycia, ile z braku dóbr pożądaných i społecznie „nakazanych”.

Dobra konsumpcyjne zyskują swój sens społeczny, stając się na przykład symbolem zamożności, w kontekście danej kultury, są zatem kulturowo mode-

lowane i ze swej strony modelują kulturę. Jak piszą Douglas i Isherwood (1979 s. 57): „konsumpcja jest areną, na której kultura znajduje potwierdzenie i jest formowana”. Można przyjąć, iż w interesującym nas przypadku osób udających się w celach zarobkowych za granicę, ich konsumpcyjne wybory podejmowane po powrocie do kraju wpływają na ustalenie się lokalnego, społecznego standardu konsumpcji, który w chwili, gdy zacznie, lokalnie, obowiązywać, może stać się istotnym czynnikiem wypychającym i skłaniającym innych do migracji w celu zdobycia funduszy, które pozwoliłyby sprostać powstałym wymogom konsumpcyjnym. Jak bowiem trafnie podkreślają cytowani autorzy, dobra konsumpcyjne służą „pokazaniu się” we własnej grupie i poza nią: „jednostki używają dóbr konsumpcyjnych, by powiedzieć coś o sobie, swojej rodzinie, swoim otoczeniu, i to zarówno w mieście jak i na wsi, w domu i poza domem” (Douglas, Isherwood 1979 s. 68).

W świetle przedstawionych teorii dobra konsumpcyjne i sama konsumpcja służą nade wszystko tworzeniu środowiska społecznego, w którym jednostka dąży do zajęcia dobrej pozycji. Z drugiej jednak strony konsumpcja nie zawsze prowadzi do zainicjowania społecznych interakcji, może ona także stawać się celem samym w sobie. Na tę formę fetyszyzmu zwraca uwagę Miller (1987 s. 204). Również migracja zarobkowa może wynikać i, następnie, służyć tej postaci fetyszyzmu, dzieje się tak wówczas, gdy podejmowana i ponawiana jest w celu zdobycia pożądaných dóbr. Oddalenie od kraju i własnego środowiska i życie na marginesie społeczeństwa przyjmującego mogą skutecznie przyczynić się do wyrobienia takiego stosunku do dóbr i takiego stylu konsumpcji.

Wskazane teorie konsumpcji otwierają nową i obiecującą poznawczo płaszczyznę analizy zjawiska migracji zarobkowych. Tezę tę poddaje weryfikacji przede wszystkim na przykładzie migracji zarobkowej Polaków do Grecji. Poniższej analizie przyświecają następujące założenia: migracja w celu zarobkowym służy odraczanej konsumpcji oraz nawiązywaniu i podtrzymywaniu stosunków społecznych w środowisku macierzystym imigranta; powstanie tradycji migracji zarobkowej i odraczanej na czas powrotu do kraju konsumpcji sprzyja powstawaniu lokalnych wzorów konsumpcji, sprostanie którym zmusza następnych do migracji.

III. „SAKSY” I ODRACZANIE KONSUMPCJI – ANALIZA ZJAWISKA ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM PRZYPADKU POLSKIEJ MIGRACJI ZAROBKOWEJ DO GRECJI¹

Pomimo różnych uświadamianych i deklarowanych przyczyn migracji do Grecji², generalnie jest ona podporządkowana jednemu, głównemu celowi – zdobyciu dobrze płatnej pracy. Pomimo różnych deklarowanych okoliczności skłaniających do wyjazdu, generalnie jest to, nadal, migracja „za własnym mieszkaniem, domem, samochodem etc.”, a nie migracja „za chlebem” – jak miało to miejsce w ponad stuletnich dziejach masowych migracji zarobkowych z ziem polskich. Można zaryzykować tezę, iż migracja „za zarobkiem” do Grecji ma przede wszystkim służyć zaspokojeniu aspiracji konsumpcyjnych samego zainteresowanego i jego rodziny. Aspiracji rozbudzanych przez kulturę konsumeryzmu i wzmacnianych przez wzory konsumpcji powstające w środowisku migrujących. Również niedocenianą przyczyną „migracji łańcuchowej” prowadzącej z jednej miejscowości i okolicy do Aten (lub wykształconej na innym szlaku migracyjnym) może być rozbudzenie aspiracji konsumpcyjnych i kształtowanie wzoru konsumpcji przez tych, którzy na migracji zarobkowej się dorobili.

Istotnym czynnikiem wpływającym na kształtowanie się wzorów konsumpcji w środowisku macierzystym osób powracających z wyjazdów zarobkowych jest obserwowanie i naśladowanie przez nich wzorów konsumowania przyjętych w społeczeństwie przyjmującym. W wypadku migracji zarobkowej do Grecji wydaje się to tym pewniejsze, iż wyjeżdżający tam Polacy w większości przypadków znajdują pracę w greckiej rodzinie. Bez wątplenia dotyczy to większości kobiet zatrudnianych jako pomoc domowa, lecz również mężczyźni najczęściej znajdują pracę w małych rodzinnych firmach. W ten sposób wszyscy pozostają w bliskich i często zażytych kontaktach z rodziną „swojego” Greka.

---

¹ W niniejszej analizie wykorzystuję materiały zgromadzone podczas badań terenowych, które w 1993 roku przeprowadziłam w Grecji wśród polskich nielegalnych imigrantów. Ponieważ z badań tych powstało m.in. obszerne studium poświęcone Polakom w Grecji, publikowane w „Studiach Polonijnych” (1994, t. 16), obecnie, dla uniknięcia powtórzeń, tylko odwołuję się do niektórych tam przedstawionych tez i informacji.

² Por. K. Romaniszyn, *Polacy w Grecji*, „Studia Polonijne” 1994, t. 16, cz. I, s. 16-22.

Obserwacja stylu życia i stylu konsumpcji greckich rodzin zwykle nie prowadzi do natychmiastowego naśladownictwa. Na ogół w Grecji polscy imigranci starają się żyć oszczędnie. Choć istnieją duże różnice dotyczące wyborów konsumpcyjnych pomiędzy poszczególnymi osobami, widoczne zwłaszcza w sferze mieszkaniowej³, to jednak generalnie większość uzyskiwanych zarobków jest odkładana z przeznaczeniem na konsumpcję w Polsce.

Uogólniając można powiedzieć, iż praca podejmowana w Grecji, zwykle fizyczna, ciężka i będąca poniżej posiadanych kwalifikacji zawodowych, ma przede wszystkim służyć konsumpcji po powrocie do kraju, czyli konsumpcji odkładanej. Do Grecji jedzie się „na zarobek”, praca tam wykonywana, poza nielicznymi wyjątkami⁴, nie stanowi źródła szczególnej satysfakcji. Źródłem satysfakcji są najpierw plany konsumpcji w Polsce, a następnie ich realizacja. Można założyć, iż w przypadku osób udających się za granicę na zarobek, zarówno do Grecji, jak i w inne regiony, satysfakcję zawodową zastępuje satysfakcja konsumpcji.

Jeśli ta ostatnia staje się konsumpcją ostentacyjną, „na pokaz”, a tak jest szczególnie wówczas, gdy zapracowane fundusze przeznacza się na kupno samochodu modnej marki lub budowę luksusowej willi czy luksusowe wyposażenie domu, służy to wykształceniu się wzoru konsumpcji w danym środowisku. Jego obowiązywanie może skłaniać innych do migracji zarobkowej dla sprostania powstałym wymogom konsumpcyjnym. Jak swego czasu zauważyła Mary Douglas (1982 s. 181): „nędza polega nie tyle na braku dóbr, ile na pozbawieniu społecznej estymy i władzy, wynikającym z nieuczestnictwa w kulturowo nakazanej konsumpcji dóbr”. Korygując nieco ostrość i skrajność tego sformułowania, trzeba podkreślić, iż nędza polega również na braku dóbr, jednak migracja zarobkowa podejmowana jest zwykle z powodu nędzy rozumianej tak, jak przedstawia to Douglas. Dlatego wykształcenie się obowiązującego, w danym środowisku i regionie, wzoru konsumpcji staje się silnym czynnikiem wypychającym.

W ten sposób, wskutek wskazanego procesu kształtowania lokalnych wzorów konsumpcyjnych pod wpływem migracji zarobkowej, powstaje w danym środowisku tradycja migracji. Wyjazdy zarobkowe za granicę stają się uznanym społecznie wzorem postępowania i swoistym „nakazem”. Jak zauważyła

---

³ Tamże (por. s. 86-89) pisze o różnych preferencjach polskich imigrantów, dotyczących wyboru mieszkania w Atenach.

⁴ Tamże, s. 59.

góralka ze wsi Pyzówka pod Zakopanem: „my tu żyjemy, a tam [w Ameryce – K. R.] zarabiamy na życie”⁵. Owym „tam” nie zawsze jest Ameryka, w wielu bowiem rejonach Polski obok „amerykańskiego” wykształciły się inne, kontynentalne szlaki migracyjne, lecz skutek ich powstania jest identyczny: sprzyjają akceptowaniu migracji zarobkowej jako uznanego i naturalnego sposobu zarabiania na życie w Polsce. W efekcie powstaje fenomen migracji, którą można nazwać „wahadłową”, gdy zawsze ktoś z rodziny jest lub wybiera się za granicę na zarobek „na życie” w kraju. W taki sposób utrwała się sytuacja, gdy praca zarobkowa i oszczędzanie za granicą służy odraczanej konsumpcji w Polsce. Udział w konsumpcji mają krewni i osoby zaprzyjaźnione. Jak zauważa Pine, osoby powracające do Pyzówki poczuwają się do obowiązku obdarowania określonego grona osób, które ze swej strony oczekują tego i rewanżują się podobnie, gdy członek ich rodziny powraca z „saksów”. Dokonuje się swoista wymiana darów po wielokroć opisywana przez antropologów. Jednocześnie konsumpcja – za środki zapracowane za granicą – służy tworzeniu i podtrzymywaniu stosunków społecznych i środowiska społecznego, w którym o rodzaju zajmowanego miejsca decydują możliwości konsumpcyjne jednostek i rodzin. Powstaje sytuacja podkreślana przez wskazanych twórców teorii konsumpcji.

Osobnym problemem jest istnienie alternatyw dla „nakazanej” lub ostentacyjnej konsumpcji. W danym regionie o nasilonej i „zwyczajowej” migracji zarobkowej mogą istnieć ograniczone możliwości inwestowania zarobionych pieniędzy, pochodne czynnikiem makrostrukturalnym. Badając ów problem na przykładzie Grecji, McLean i Kousis (1988) twierdzą, iż permanentny stan niedorozwoju gospodarczego w rolniczych regionach tego kraju będący czynnikiem „wypychającym” uniemożliwia reemigrantom znalezienie pracy zarobkowej. Podobna sytuacja istnieje w wielu regionach rolniczych w Polsce, sprzyja to przeznaczaniu zarobionych pieniędzy nie na cele gospodarcze, lecz na konsumpcję pojmowaną jako inwestycja „w siebie” lub „w rodzinę”. Z drugiej strony powstanie tradycji migracji i utrzymywania się ze środków zarobionych za granicą może szkodzić innowacyjności i indywidualnej przedsiębiorczości w kraju, skoro „prawdziwie zarabia się poza krajem”. Zasygnalizowany, złożony problem wymaga systematyzacji wykraczającej jednak poza zakres niniejszego artykułu.

---

⁵ Cytuję za Frances Pine (1994), która m.in. w tej wsi prowadziła swoje badania terenowe.

IV. PROBLEMY BADAWCZE
INSPIROWANE PRZEZ POSTULOWANĄ OPCJĘ TEORETYCZNĄ

Perspektywa teorii konsumpcji, o którą warto wzbogacić badania poświęcone współczesnym migracjom zarobkowym, nasuwa wiele problemów badawczych, których lista przedstawia się następująco:

1. Wielkość kwot napływających do kraju w efekcie migracji zarobkowych.

2. Sposoby wykorzystywania funduszy zapracowanych za granicą, ze szczególnym uwzględnieniem wielkości wydatkowanych na dobra konsumpcyjne.

3. Powstawanie lokalnych wzorców konsumpcji i ich związek z migracją zarobkową. Innymi słowy, czy zaczyna obowiązywać zasada „rozprzestrzeniania się zarazy” określonego stylu konsumpcji, o której pisała M. Douglas.

4. Wpływ wykształconych pod wpływem migracji zarobkowych lokalnych wzorów konsumowania na powstanie uznanego i społecznie akceptowanego zwyczaju migrowania „na zarobek” i w efekcie tradycji migrowania na danym terenie.

5. Wpływ konsumpcji, umożliwianej przez środki uzyskane z pracy za granicą, na strukturę lokalnej społeczności.

Sporządzona lista problemów badawczych prawdopodobnie nie jest kompletna. Prowadzone badania mogą prowadzić do jej uzupełniania, dowodząc jednocześnie przydatności promowanej w tym artykule perspektywy teoretycznej do badań migracji zarobkowych.

BIBLIOGRAFIA

- A p p a d u r a i A. (red.) (1986), *The Social Life of Things: Commodities in cultural perspective*, Cambridge.
- B a u d r i l l a r d J. (1981), *For a critique of the political economy of the sign*, St. Louis.
- B o u r d i e u P. (1992), *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Londyn.
- B o y d M. (1989), *Family and Personal Networks in International Migration: Recent Development and New Agendas*, „International Migration Review”, 23(3), s. 638-669.
- D o u g l a s M. (1982), *In the active voice*, Londyn.
- D o u g l a s M., I s h e r w o o d B. (1979), *The World of Goods: Towards an Anthropology of Consumption*, Londyn.
- F a w c e t t J., A r n o l d F. (1987), *Explaining Diversity: Asian and Pacific Immigration Systems*, w: J. Fawcett, B. Carino (red.), *Pacific Bridges*, Center for Migration Studies, New York.

- G o e r i n g J. (1989), The Explosiveness of Chain Migration: Research and Policy Issues: Introduction and Overview, „International Migration Review”, 23(4), s. 797-812.
- H a r v e y D. (1990), The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change, Cambridge.
- L a s h S., U r r y J. (1994), Economies of Signs and Space, Londyn.
- M c L e a n P., K o u s i s M. (1988), Returning Migrant Characteristics and Labour Market Demand in Greece, „International Migration Review”, 22(4), s. 586-608.
- M i l l e r D. (1987), Material Culture and Mass Consumption, Oxford.
- M i l l e r M., D e n e m a r k R. (1993), Migration and World Politics: A Critical Case for Theory and Policy, Center for Migration Studies: New York.
- P i n e F. (1994), Maintaining the Home Economy: Labour, Money and Morality in the Polish Mountains, *masz. pow.*
- P o r t e s A., B o r o c z J. (1989), Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on its Determinants and Modes of Incorporation, „International Migration Review”, 23(3), s. 606-630.
- R o m a n i s z y n K. (1994), Polacy w Grecji, „Studia Polonijne”, t. 16, s. 7-98.
- R o m a n i s z y n K. (1996), The Invisible Community: Undocumented Polish Workers in Athens, „New Community”, 22(2), s. 321-333.
- S t r a t h e r n M. (1990), Enterprising Kinship: Consumer Choice and the New Reproductive Technologies, „Cambridge Anthropology”, 14(1), s. 1-12.
- Y o u n g E. (1979), Residence History Analysis: Papua New Guinea, w: R. Pryor (red.), Residence History Analysis, Canberra.

PRESENT, HARD LABOUR – POSTPONED CONSUMPTION
A NEW PERSPECTIVE IN MIGRATION STUDIES

S u m m a r y

This paper addresses the problem of contemporary economic migration discussed on the case of economic migration from Poland to Greece. In particular it examines the usefulness and importance of emerging anthropological and sociological perspectives on consumption for the successful explanation of the phenomenon under discussion. The paper is based on ethnographic data collected during fieldwork carried out by the author in Greece in the autumn of 1993.